

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНИХ КРИТЕРІЇВ ВІДПОВІДНОСТІ ОСОБИ ВСТАНОВЛЕНИМ ВИМОГАМ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ

CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL CRITERIA FOR A NATURAL PERSON'S COMPLIANCE WITH THE ESTABLISHED REQUIREMENTS IN THE REALIZATION OF THE RIGHT TO CIVIL SERVICE

Стрілецький М.А., аспірант кафедри адміністративного
та фінансового права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено центральному питанню інституту державної служби - забезпеченню реалізації конституційного права на рівний доступ особи до державної служби. Акцентовано увагу на тому, що реалізація цього права є можливою тільки у разі: по-перше, встановлення чинним законодавством уніфікованих стандартних вимог до особи з можливістю їх доповнення спеціальними умовами з урахуванням специфіки виду (підвиду) державної служби; по-друге, створення належних організаційно-правових та інституційно-процедурних засад реалізації цього права; по-третє, чіткого та однозначного визначення спеціальними законами про державну службу понятійного апарату з наданням відповідних їх визначень. Зазначено, що ряд теоретико-методологічних аспектів зазначеної тематики до цього часу залишається без належного переосмислення та обґрунтування, що певною мірою впливає як на стан їх нормативно-правового визначення, так і на стан практичного застосування.

Професійні критерії характеризуються тим, що вони є однією із невід'ємних умов реалізації особою права на державну службу. Їхна різноаспектність (залежності від посади державної служби і від виду (підвиду) державної служби) надає можливість виокремити три види критеріїв: 1) стандартні, тобто ті, що стосуються всіх осіб, які реалізують своє право на державну службу незалежно від її виду чи підвиду, і які визначаються виключно законами (Конституцією України і відповідними спеціальними законами) і містять: а) володіння державною мовою відповідно відповідного рівня; б) відповідну освіту; 2) загальні, які поширюються або на вид служби, або на її підвиди, визначаються на рівні спеціальних законів і містять: а) загальний стаж роботи; б) володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи; 3) спеціальні, які: а) визначаються тільки суб'єкт призначення, тобто мають підзаконний характер; б) стосуються тільки посад державної служби категорії «Б» і «В»; в) мають враховувати рекомендації НАДС; г) мають тільки уточнюючий характер.

Ключові слова: право доступу на державну службу; державна служба; державний службовець; професійні критерії відповідності; стандартні критерії (вимоги); загальні критерії (вимоги); спеціальні критерії (вимоги); компетентності.

The article is devoted to the central issue of the institute of civil service - ensuring the implementation of the constitutional right of a person to equal access to the civil service. Attention is paid to the fact that the realization of this right by a person is possible only in the case of: firstly, the establishment by the current legislation of unified standard requirements for a person with the ability to supplement them with special conditions, taking into account the specifics of the type (subspecies) of the civil service; secondly, the creation of appropriate organizational and legal, institutional and procedural principles for the implementation of this right; thirdly, a clear and unambiguous definition by special laws on the civil service of the conceptual apparatus with the provision of appropriate terminological definitions. It is noted that a number of theoretical and methodological aspects of this subject still remains without proper rethinking and justification, which to a certain extent affects both the state of their regulatory and legal definition, and the state of practical application.

Professional criteria are characterized by the fact that they are one of the integral conditions for the realization of the right to civil service by a person. Their diversity (depending on the position of the civil service and the type (subspecies) of the civil service) provides an opportunity to distinguish three types: 1) standard, that is, those that apply to all persons realize their right to civil service, regardless of its type or subspecies, are determined exclusively by laws (the Constitution of Ukraine and the corresponding special laws) and contain: a) knowledge of the state language at the appropriate level; b) relevant education; 2) general, which extend either to the type of service or to its subspecies, are determined at the level of special laws and contain: total work experience; knowledge of a foreign language, which is one of the official languages of the Council of Europe; 3) special, which: a) are determined only by the subject of appointment, that is, have a bylaw character; b) are applied only to positions of civil service of category "B" and "C"; c) should take into account the recommendations of NAUCS; d) are only of a clarifying nature.

Key words: the right of access to the civil service; civil service; civil servant; professional compliance criteria; standard criteria (requirements); general criteria (requirements); special criteria (requirements); competence.

Постановка проблеми та її актуальність. Одним із центральних питань інституту державної служби є забезпечення реалізації конституційного права на рівний доступ особи до державної служби, яке, без перебільшення, можна назвати основоположно-засадничим питанням, оскільки саме із реалізації цього права і бере початок функціонування державної служби. Важливо зазначити, що реалізація особою цього права є можливою тільки у разі: по-перше, встановлення чинним законодавством уніфікованих стандартних вимог до особи з можливістю їх доповнення спеціальними умовами з урахуванням специфіки виду (підвиду) державної служби; по-друге, створення належних організаційно-правових та інституційно-процедурних засад реалізації цього права; по-третє, чіткого та однозначного визначення спеціальними законами про державну службу понятійного апарату з наданням відповідних їх визначень. З огляду на важливість цього питання для інституту державної служби, йому приділялася певна увага на доктринальному рівні, про свідчать наукові доробки таких науковців, як: Л. Біла-Тіунова

[1–3], Ю. Битяк [4], Ю. Даниленко-Негара [5], Р. Негара [6], Н. Панова [7], О. Стець [8] та ін. Водночас, ряд теоретико-методологічних аспектів зазначеної тематики до цього часу залишається без належного переосмислення та обґрунтування, що певною мірою впливає як на стан їх нормативно-правового визначення, так і на стан практичного застосування.

Метою статті є надання характеристики сутності та структури професійних критеріїв відповідності особи встановленим вимогам при реалізації права на державну службу.

Виклад основного матеріалу. Слід, насамперед, зазначити, що професійні критерії – це вимоги, що стосуються певного рівня підготовки, кваліфікації, фаховості особи тощо, які є визначальними про реалізації права на державну службу, оскільки право на державну службу не є абсолютним і воно обмежується, серед іншого, і ними. У цьому разі йдеться про необхідну відповідності особи, яка реалізує це право, цим критеріям. Важливо звернути увагу на те, що ці критерії є різноаспектними у залежності

як від посади державної служби, так і від виду (підвиду) державної служби, що надає можливість виокремити три їх види: стандартні; загальні; спеціальні.

Стандартні критерії (вимоги). Особливістю цих критеріїв є те, що вони стосуються всіх осіб, які реалізують своє право на державну службу незалежно від її виду чи підвиду. Ці критерії визначаються виключно законами, насамперед, Конституцією України, і відповідними спеціальними законами [9–13].

Володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови. При характеристиці цього критерію, необхідно зупинитися на двох його складових:

державна мова. Слід мати на увазі, що «обов'язок володіння та використання державними службовцями державної мови під час здійснення службових повноважень» передбачено, перш за все, ст. 10 Конституції України, відповідно до якої «державною мовою в Україні є українська мова». При цьому, важливим є звернення до офіційного тлумачення конституційного положення про те, що «державною мовою в Україні є українська мова», відповідно до якого його слід розуміти «... так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом» [14]. У подальшому, це конституційне положення знайшло своє відображення у: ч. 1 ст. 19 Закону «Про державну службу» – «вільно володіють державною мовою»; п.п. 3, 6–9 ч. 1 ст. 9 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» – «володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків зобов'язані»: державні службовці; особи офіцерського складу, які проходять військову службу за контрактом; особи начальницького (середнього і вищого) складу Національної поліції, інших правоохоронних та розвідувальних органів, посадові особи інших органів, яким присвоюються спеціальні звання; особи рядового, сержантського і старшинського складу Національної поліції, інших правоохоронних, розвідувальних органів, інших органів, яким присвоюються спеціальні звання; прокурори [15] тощо;

визначений рівень володіння державною мовою. Важливо зазначити, що рівень володіння державною мовою двічі змінювався у редакції ст. 19 Закону «Про державну службу»: первинно було передбачено положення про «вільне володіння державною мовою», яке спочатку визначалося під час атестації осіб, які претендують на вступ до державної служби; у подальшому – вільне володіння державною мовою визначалося копіями документів про підтвердження рівня вільного володіння державною мовою, якими були: документ державного зразка про середню/вищу освіту, в якому зазначено про вивчення предмету/дисципліни, що підтверджують знання української мови; або посвідчення щодо вільного володіння державною мовою, отримані до 25.10.2019 р. Слід звернути увагу на те, що, насамкінець, Законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної» було внесено зміни до ст. 19 Закону «Про державну службу» і передбачено нове положення щодо рівня володіння державною мовою – «володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови». Таким чином, рівень володіння особою державною мовою, на теперішній час, посвідчується Державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою (як витяг з реєстру Державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою) (п. 5 ч. 1 ст. 25 Закону «Про державну службу»).

Стосовно вищевизначеного критерію важливо звернути увагу на те, що він є наскрізний для всіх осіб, які реалізо-

вують своє право на державну службу незалежно від її виду чи підвиду.

Відповідна освіта. Наступний критерій стосується освітнього чинника і є загальним для всіх осіб при їх вступі на державну службу. При цьому слід звернути увагу на те, що, у цьому разі, йдеться про два види освіти: а) вища освіта; б) повна загальна середня освіта. Саме такий порядок розташування цих видів освіти обумовлено тим, що, у переважній більшості випадків, реалізацію права на державну службу пов'язано із наявністю в особи саме вищої освіти, і, при цьому, не просто вищої освіти, а відповідного ступеню вищої освіти. Саме цей критерій щодо реалізації особою права на державну службу визначено у Законі «Про державну службу», зокрема йдеться про: 1) наявність в особи: а) «сукупності знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей»; б) компетентностей, тобто «здатності успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» [16]; 2) здобуття наведених вище компетентностей: а) у закладі вищої освіти; б) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією; в) на рівнях вищої освіти – магістр (категорії «А» і «Б») і бакалавр, молодший бакалавр (категорії «В») (п. 13 ч. 1 ст. 1). З огляду на те, що це питання досить детально охарактеризовано у наукових доробках, зокрема Л. Білої-Тіунової [2], Н. Панової [7] і О. Стеця [8], видається за доцільне погодитися з їх науковими положеннями і врахувати їх у контексті цього дослідження.

Переважна більшість законів, які регулюють окремі підвиди державної служби, визначають відповідний ступінь вищої освіти як невід'ємний критерій реалізації права на цю службу, зокрема: ст. 13 Закону «Про дипломатичну службу»; ст. 27 Закону «Про прокуратуру» [17]; ст. 16 Закону «Про Бюро економічної безпеки України» [13] тощо.

Стосовно повної загальної середньої освіти слід зазначити, що, на відміну від попереднього освітнього критерію, цей критерій немає такого значного поширення і має місце тільки в одиничних випадках. Так, відповідно до ст. 49 Закону «Про Національну поліцію» [10] на службу в поліцію можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту. Аналогічним чином вирішується питання, у ряді випадків, щодо реалізації права на військову службу у Збройних Силах України [18].

Загальні професійні критерії (вимоги). Перш ніж перейти до характеристики загальних професійних критеріїв, слід звернути увагу на те, що ці критерії, підтверджуючи свою назву «професійні», поширюються тільки або на вид служби (адміністративна, мілітаризована), або на її підвиди (дипломатична служба, служба в поліції, служба в системі прокуратури, служба в митних органах, служба у податкових органах, служба в ДБР тощо). Вони визначаються на рівні законів, які регулюють відповідні види (Закони «Про державну службу») або підвиди («Про дипломатичну службу», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», МК України [19], ПК України [20], «Про Державне бюро розслідувань» тощо) державної служби і стосуються всіх осіб, які реалізують своє право на цей вид (підвид) державної служби.

Якщо йдеться про такий вид державної служби, як адміністративна служба, то варто звернутися до Закону «Про державну службу», ст. 20 якого, серед іншого, визначає перелік загальних професійних критеріїв у залежності від категорії посади державної служби, що дає підстави:

1) виокремити два критерії, що є обов'язковими тільки для осіб, які претендують на зайняття державної посади категорії «А»:

а) *загальний стаж роботи не менше 7 років*. При цьому важливо акцентувати увагу на понятійну неточність, яка має місце щодо названого критерію: у Законі «Про державну службу» йдеться про поняття «загальний стаж роботи», яке Законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2004) [21] замінено на поняття «страховий стаж», який, у т.ч., поглинає трудовий стаж, набутий до 2004 р. Враховуючи те, що Закон «Про державну службу» було прийнято в 2014 р. і він набув чинності в 2015 р., як видається, саме поняття «страховий стаж» мало би бути використано у цьому разі. Водночас, з огляду на те, що у Законі «Про державну службу» зроблено акцент на прикметнику «загальний» стажу роботи (тобто період роботи, який підтверджено записами у трудовій книжці або такими документами, як дипломи, військові квитки, свідоцтва про народження дітей тощо, слід зазначити, що має місце і «спеціальний» стаж роботи [тобто діяльність у певній конкретній сфері (напр., у державних органах, державних установах тощо), або на певній посаді (напр., керівних посадах тощо)]. Саме критерій «спеціальний стаж роботи» у різних проявах визначено у ряді випадків щодо осіб на зайняття посади Директора: «за спеціальністю не менше 10 років» – для БЕБ (ч. 2 ст. 16 Закону «Про Бюро економічної безпеки України»); «в галузі права не менше 10 років (після здобуття вищої юридичної освіти)» – для ДБР (ч. 2 ст. 10 Закону «Про Державне бюро розслідувань») і для НАБУ (ч. 2 ст. 6 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України бюро») [22]. Важливо зазначити, що такий критерій стосується не тільки посад державної служби категорії «А», але й інших посад державної спеціалізованої служби, наприклад прокурорів – «стаж роботи у галузі права» (ч.ч. 1-5 ст. 27 Закону «Про прокуратуру»), зокрема обласної, Офісу Генерального прокурора, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури не менше, відповідно, 3 років і 5 років [17];

б) *володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи*. У цьому разі слід акцентувати увагу на двох моментах:

по-перше, щодо іноземної мови, яка є однією з офіційних мов Ради Європи. Відповідно до ст. 12 Статуту Ради Європи [23; 24] офіційними мовами Ради Європи є англійська та французька мови;

по-друге, щодо визначення рівня володіння іноземною мовою. Це завдання покладається на Комісію з питань вищого корпусу державної служби, яка затверджує відповідні завдання, що містять «лексико-граматичний тест, перевірку розуміння письмового тексту, перевірку умінь і навичок сприйняття усного мовлення (аудіювання), перевірку умінь і навичок висловлювати свою думку іноземною мовою»;

2) виокремити *досвід роботи* як загальний професійний критерій, який стосується осіб, що претендують на посади державної служби незалежно від категорії посади. Особливістю цього критерію є те, що він, на відміну від «стажу роботи», є більш визначеним через: а) вимогу щодо видів діяльності, зокрема: «досвід роботи на керівних посадах у відповідній сфері» (для категорії «А»); або «досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» або «В», або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності» (для категорій «Б» і «В»); б) вимогу щодо певного строку, зокрема не менше: 3 років – для категорії «А»; 2 років – для категорії «Б»; 1 року – для категорії «В». Названий критерій має свої особливості щодо вимог стосовно виду діяльності у спеціалізованій державній службі, зокрема для посади Директора потрібно мати досвід роботи на: «керівних посадах в органах державної влади, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності не менше п'яти років» (ч. 2 ст. 16 Закону «Про Бюро економічної безпеки України»); «керівних

посадах не менше п'яти років» (ч. 2 ст. 10 Закону «Про Державне бюро розслідувань»); «керівних посадах в державних органах, установах, організаціях, у тому числі за кордоном, або в міжнародних організаціях не менше п'яти років» (ч. 2 ст. 6 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України»).

Спеціальні професійні критерії (вимоги). Можливість їх визначення передбачається ч. 3 ст. 20 Закону «Про державну службу», а однією із важливих рекомендацій щодо їх визначення є необхідність урахування вимог: а) спеціальних законів, що регулюють діяльність відповідного державного органу (напр., «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Бюро економічної безпеки України» тощо); б) положення про державний орган (напр., Положення про НАДС [25]; Положення про Державної інспекції енергетичного нагляду [26] тощо); в) завдань та змісту роботи, яку зобов'язаний виконувати державний службовець; г) положення про структурний підрозділ та посадової інструкції.

Ці критерії характеризуються тим, що вони: а) визначаються тільки суб'єктом призначення, тобто мають підзаконний характер; б) стосуються тільки посад державної служби категорій «Б» і «В»; в) мають враховувати рекомендації НАДС; г) мають тільки уточнюючий характер (напр., щодо галузей знань і спеціальностей, за якими здобуто вищу освіту; досвіду роботи у конкретній сфері тощо) і не можуть перевищувати вимоги, встановлені ч. 2 ст. 20 чинного Закону «Про державну службу».

Компетентності. Важливою умовою реалізації особою права на державну службу є відповідність її нормативно визначеним компетентностям. Компетентність (з латинської *competentia* – коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід) являє собою «сукупність знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка характеризує здатність особи успішно здійснювати професійну діяльність» [17, с. 696-697].

Слід зазначити, що немає єдиного визначеного переліку компетентностей для осіб, які вступають на посади державної служби, а їх перелік залежить як від виду (підвиду) державної служби, так і від посади державної служби (категорії, спеціального звання, військового звання). Якщо йдеться про адміністративну державну службу, то слід зазначити, що слід виокремити два переліки компетентностей у залежності від категорії посади державної служби (для категорій «А», і для категорій «Б» і «В»), співставлення яких свідчить про те, що у переважній більшості, йдеться про їх відмінності, які мають прояв у:

1) *підході щодо визначення переліку компетенційних вимог*: перелік компетентностей для посад категорії «А» є більш простим і передбачає 7 її видів («лідерство; комунікація та взаємодія; розуміння сфери державної політики; стратегічне бачення; управління змінами та інновації; доброчесність та дотримання правил етичної поведінки; абстрактне мислення»), кожний з яких, у свою чергу, містить не більше 4 компетентних вимог. Натомість, перелік компетентностей для посад категорій «Б» і «В» передбачає 7 блоків компетентностей (стратегічні, управлінські, організаційні, аналітичні, виконавські, комунікативні, особистісні), кожний з яких, у свою чергу, містить перелік видів компетентностей (напр., стратегічні: лідерство; аналіз політики та планування заходів з її реалізації; встановлення цілей, пріоритетів та орієнтирів; стратегічне управління), кожний з яких, містить 3-4 компетентні вимоги (напр., лідерство: «уміння мотивувати до ефективної професійної діяльності; сприяння всебічному розвитку особистості; уміння делегувати повноваження та управляти результатами діяльності; здатність до формування ефективної організаційної культури державної служби») [28];

2) державному органу, який визначає перелік компетентностей: для посад категорії «А» – визначається КМУ [29]; для посад категорій «Б» і «В» – визначається суб'єкт призначення з урахуванням рекомендацій НАДС [28];

3) сутнісному значенні одних і тих самих компетентностей: так, компетенція «лідерство» має різне змістове навантаження для посад категорії «А» («вміння та досвід у визначенні стратегії, напрямів діяльності і розвитку організації та встановлення її чітких цілей і завдань; вміння розвивати професійні компетентності співробітників; здатність надихати команду та мотивувати людей на самовіддану роботу, досягнення індивідуального та командного результату; вміння ефективно делегувати задачі та управляти результативністю команди; створення культури відкритості та відповідальності») [29] і для посад категорій «Б» і «В» («уміння мотивувати до ефективної професійної діяльності; сприяння всебічному розвитку особистості; уміння делегувати повноваження та управляти результатами діяльності; здатність до формування ефективної організаційної культури державної служби») [28]. Водночас, єдиною спільною за

змістом компетентністю, яка є визначеною для всіх трьох категорій посад державної служби, є «комунікація та взаємодія».

Висновки. Професійні критерії відповідності особи встановленим вимогам при реалізації права на державну службу є, без перебільшення, основоположно-засадничим питанням інституту державної служби, оскільки саме із реалізації цього права і бере початок функціонування державної служби, що зумовлює необхідність:

по-перше, встановлення чинним законодавством уніфікованих стандартних вимог щодо професійних критеріїв, яким має відповідати особа, з можливістю їх доповнення спеціальними професійними критеріями з урахуванням особливостей того чи іншого виду (підвиду) державної служби;

по-друге, створення належних організаційно-правових та інституційно-процедурних засад реалізації права на державну службу;

по-третє, чіткого та однозначного визначення спеціальними законами про державну службу понятійного апарату з наданням відповідних їх визначень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 540 с.
2. Біла-Тіунова Л.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса: Фенікс, 2020. 628 с.
3. Біла-Тіунова Л.Р., Стець О.М. Службове право України: підручник. Одеса: Фенікс, 2022. 771 с.
4. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. 304 с.
5. Даниленко Ю.С. Оцінювання у державній службі: теорія і правове регулювання: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 200 с.
6. Негара Р.В. Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика: дис. ... д-р філософії з права. Одеса, 2021. 300 с.
7. Панова Н.С. Концепт державної адміністративної служби України: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. 444 с.
8. Стець О.М. Державно-службові відносини: сутнісно-понятійна характеристика та галузєво-правова ідентифікація: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. 436 с.
9. Про державну службу: Закон України від 16.12.2015 р. № 3723-XII. Дата оновлення: 04.06.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. Дата оновлення: 16.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
11. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. Дата оновлення: 30.06.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
12. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. Дата оновлення: 10.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>.
13. Про Бюро економічної безпеки: Закон України від 28.01.2021 р. Дата оновлення: 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
14. У справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови): Рішення КСУ від 14.12.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54>.
15. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України 25.04.2019 р. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
16. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
17. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. Дата оновлення: 18.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
18. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. Дата оновлення: 20.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
19. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. Дата оновлення: 31.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
20. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. Дата оновлення: 04.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
21. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. Дата оновлення: 18.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.
22. Про Національне антикорупційне агентство України: Закон України від 14.10.2014 р. 04.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
23. Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.
24. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31.10.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95%D0%B2%D1%80#Text>.
25. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби: Закон України від 01.10.2014 р. Дата оновлення: 14.09.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF#Text>.
26. Деякі питання Державної інспекції енергетичного нагляду України: 14.02.2018. 16.07.2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2018-%D0%BF#n9>.
27. Українська мала енциклопедія / проф. Є. Онацький, у 8 т. 16 кн. 1960. Т. 3. Кн. VI. Літери Ком-Ле.
28. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо окремих питань визначення спеціальних вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В», та підготовки умов проведення конкурсу: наказ НАДС від 15.01.2021 р. Дата оновлення: 29.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004859-21#Text>.
29. Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А»: Постанова КМУ від 22.07.2016 р. Дата оновлення: 08.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2016-%D0%BF#Text>.